

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

11/2/04

بسمه تعالی

دانشگاه لرستان

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

پایان نامه کارشناسی ارشد در رشته تاریخ

«مسأله وزارت در عصر
سلطان حسین بایقرا [۹۱۱-۸۷۳ ق]»

دانشجو:

سیده اعظم حیات الغیبی

استاد راهنما:

دکتر ابوالحسن فیاض انوش

استاد مشاور:

دکتر جهانبخش ثواقب

۱۳۸۸ / ۳ / ۱۰

کتابخانه اساتید بزرگ علمی لرستان
شمس مدرک

زمستان ۱۳۸۷

۱۱۳۷۵۲

تاریخ:

شماره:

پیوست:

Copyright © Lorestan university, 2008
All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or other ways, without the prior written permission of the Lorestan university.

همه امتیازات این پایان نامه به دانشگاه لرستان تعلق دارد. در صورت استفاده از تمام یا بخشی از مطالب در مجلات، کنفرانس ها یا سخنرانی ها، باید نام دانشگاه لرستان (یا استاد یا اساتید راهنمای پایان نامه) و نام دانشجو با ذکر مأخذ و ضمن کسب مجوز کتبی از دفتر تحصیلات تکمیلی دانشگاه ثبت شود. در غیر این صورت مورد پیگیری قانونی قرار خواهد گرفت.

تقدیر و تشکر:

لازم می دانم از کلیه ی عزیزانی که در این امر مرا با راهنمایی های ارزشمند خود یاری داده اند؛ به ویژه از استاد راهنما؛ آقای دکتر ابوالحسن فیاض انوش که با دقت و حوصله مطالب پایان نامه را مطالعه کرده، استاد مشاور آقای دکتر جهانبخش ثواقب و همسرم سپاسگذاری و قدردانی نموده و مزید توفیقاتشان را از خداوند متعال مسألت می نمایم.

تقدیم به
استاد ارجمندم آقای دکتر فیاض
پدر و مادر عزیزم

چکیده

نهاد وزارت از ارکان مهم نظام های حکومتی ایران در دوره ی باستان و دوره ی اسلامی بوده است. کارآمدی و کفایت این نهاد در بقا و تداوم نظام سیاسی و ضعف و بی کفایتی آن در آشفتگی اوضاع حکومت و نابسامانی مملکت اثر خود را نشان می داد. به رغم جایگاه برجسته ی نهاد وزارت در دوره ی پیش از تیموریان، در این دوره، نهاد وزارت به طور چشمگیر رو به ضعف گذاشت و وزرای این دوره از قدرت و توانایی لازم در اداره ی امور برخوردار نبودند. وزرا در محدوده ی زمانی کوتاه عزل می شدند؛ به گونه ای که در دوره زمامداری سلطان حسین بایقرا بیش از ده وزیر به وزارت رسیدند. بی اعتمادی به بقای وزارت موجب رو آوری وزرا به مال اندوزی و فشار بر مردم می شد و بازار دسیسه و توطئه علیه یکدیگر رواج یافت و قتل وزیران امری رایج گشت.

هدف اصلی از انجام این پژوهش بررسی تحولاتی است که نهاد وزارت در عصر سلطان حسین بایقرا به خود دیده و در این رساله کوشش شده است که با تبیین موضوع و تحلیل این تحولات، جایگاه نهاد وزارت در این دوره مشخص شود و به علل عزل و نصب زود هنگام وزرا، قتل پی در پی آنان، چرایی ضعف این نهاد، و کارکرد وزرا در ایام وزارتشان پرداخته شود. بی شک کشمکش های سیاسی و تزلزل قدرت در ساختار سیاسی حکومت پیامدی جز عزل وزیران و مصادره ی اموال و قتل آنان و ناتوانی وزرا در انجام اقدامات برجسته به دلیل بی اعتمادی از دوام منصب و وجود توطئه ها و دسیسه های مختلف، در بر نداشت.

در این پژوهش، با مروری بر تاریخ دولت تیموریان از آغاز تا عهد سلطان حسین بایقرا، و بررسی اوضاع سیاسی، مذهبی و اجتماعی خراسان در آن عصر، کارکرد نهاد وزارت تا عهد سلطان حسین بایقرا مورد بررسی قرار گرفته و سپس وزیران این پادشاه تیموری و اقدامات گوناگون آنها مطرح شده است.

کلید واژه ها:

تیموریان - سلطان حسین بایقرا - وزارت - وزرا - خراسان

فهرست مطالب

۱	مقدمه
۵	مروری بر منابع
فصل اول: مروری بر چگونگی تأسیس دولت تیموریان تا عهد سلطان حسین بایقرا	
۱۰	تکاپوهای تیمور بنیانگذار سلسله ی تیموریان
۱۲	جانشینان تیمور
۱۵	سلطان حسین بایقرا
فصل دوم: نگرشی بر وضعیت عمومی خراسان	
۲۲	اوضاع مذهبی
۲۳	جنبش های فکری موجود در عصر تیموریان
۲۶	اوضاع فرهنگی
۲۹	اوضاع سیاسی
۳۰	اوضاع اجتماعی
۳۲	اوضاع اقتصادی
فصل سوم: نهاد وزارت تا عهد سلطان حسین بایقرا	
۳۵	مقدمه
۳۸	وزیر در لغت
۳۸	اصطلاح وزیر در قرآن
۳۸	اصطلاح وزیر در حقوق
۴۰	وزارت از نظر ابن خلدون
۴۰	اصطلاح وزیر در عصر تیموری

۴۱	وزرا از دوره ی باستان تا عهد سلطان حسین بایقرا
۴۲	وزارت در عهد سلاطین سلجوقی
۴۴	وزارت در عهد ایلخانان مغول
۴۵	وزارت در عصر تیموریان
۴۶	وزارت در عهد سلطان حسین بایقرا
۴۸	صفات و خصوصیات وزیر از دید تیمور
۵۰	وظایف وزیران
۵۲	شرایط وزارت
۵۳	آداب وزارت
۵۴	توصیه های تیمور در خصوص وزرا
فصل چهارم: وزرا در عهد سلطان حسین بایقرا	
۵۷	وزرای سلطان حسین بایقرا
۵۸	امیر نظام الدین علی شیر نوایی
۵۹	امیر علی شیر نوایی و سلطان حسین بایقرا
۶۳	مشورت سلطان با امیر علی شیر نوایی
۶۳	امیر علی شیر نوایی و هنر
۶۵	نوایی و نویسندگان
۶۷	نوایی و بحث مالیات
۶۸	نوایی و فرهنگ
۶۸	صفات و خصوصیات امیر علی شیر نوایی
۶۹	اقدامات امیر علی شیر نوایی
۷۰	تألیفات امیر علی شیر نوایی
۷۱	خواجه علاءالدین علی صانعی

۷۲	خواجه قوام الدين نظام الملك خوافى
۷۸	توليت خواجه قوام الدين نظام الملك بر ضياع و عقار
۷۹	اشرافى ديوان سلطان حسين به نام خواجه
۷۹	رفع اتهام از خواجه از طرف سلطان حسين
۸۱	لقب معتمد الدوله برآى خواجه قوام الدين نظام الملك
۸۱	خواجه مجد الدين محمد خوافى
۸۵	ارادت اسفزارى به خواجه مجد الدين محمد خوافى
۸۵	پروانه به نام خواجه مجد الدين
۸۶	رقم زدن پروانچه ها از طرف خواجه مجد الدين
۸۶	فرمانى درباره ى خواجه مجد الدين محمد خوافى
۸۸	فرمانى ديگر درباره ى خواجه از طرف سلطان حسين
۸۸	فرمانى در خصوص خواجه مجد الدين محمد خوافى
۸۹	رفع اتهام از خواجه مجد الدين
۹۰	خواجه افضل الدين محمد کرمانى
۹۳	خواجه معز الدين حسين
۹۴	خواجه غياث الدين مظفر شبانکاره
۹۴	خواجه سيف الدين مظفر شبانکاره
۹۵	خواجه جمال الدين عطاء الله
۹۵	خواجه شمس الدين محمد مرواريد
۹۷	خواجه نعمت الله سرخ
۹۸	خواجه علاء الدين ميكائيل
۹۹	خواجه عبد... اخطب
۹۹	خواجه امين الدين محمود

۱۰۰	خواجه عماد الاسلام
۱۰۱	نتیجه گیری
۱۰۴	فهرست منابع و مآخذ

مقدمه

عصر تیمور و جانشینان وی یکی از مهم ترین و برجسته ترین اعصار تاریخ این سرزمین از نظر سیاسی - فرهنگی - اجتماعی و اقتصادی می باشد. در فاصله ی انقراض مغولان تا حمله تیموریان به ایران (معروف به دوران فترت) سرزمین ما دچار تحولات و اغتشاشات و هرج و مرج های فراوانی شده بود. تاریخ ایران از دوران ظهور ترکان تا زمان به قدرت رسیدن صفویان دارای چند ویژگی بوده است؛ اینکه در تمامی این مدت، این سرزمین زیر سلطه ی بیگانگان قرار داشت و در این سده های دراز حکومت های محلی و منطقه ای گوناگونی نیز در قسمت هایی از ایران به قدرت رسیدند.

فرمانروایان تیموریان که حدود ۱۴۱ سال (۷۷۱ تا ۹۱۲ ق) دوام پیدا کرد؛ علاوه بر جنگ و خونریزی ها و تشکیل دولتی بسیار بزرگ در فلات ایران، توانستند خدمات بسیار فراوانی نیز به عالم علم و ادب و هنر، گرد آوری فضلا، دانشمندان و صنعتگران بنمایند؛ همچنین در تأسیس مراکز علمی، کتابخانه ها، مدارس و تکمیل سایر رشته های هنری، قدم های مؤثری بردارند. یکی از علل مهمی که باعث رونق ادبی و علمی دربار تیموریان شد، حمایت امیر تیمور و فرزندان وی از دانشمندان، فضلا، علما و نظایر آن و اعزام آنان به ماوراءالنهر و سمرقند و بخارا و بعدها به هرات و خراسان بود.

اقدامات تیمور اوضاع و شرایط ایران را به طور کلی دگرگون ساخت. تغییر و تحولات پدیدار شده منحصر به امور سیاسی ایران و یا ساختار حکومت نبود بلکه تا حدود قابل

توجهی در ترکیب بندی نژادی ایران و وضع اقتصادی - اجتماعی آن و نیز تحول و توسعه ی فرهنگی آن نیز تأثیر گذاشت. تیمور با تکیه بر نیروی شخصیت و توانایی خود امپراطوری بزرگی را به وجود آورد. وی از همه ی ابزارها برای کسب موفقیت و پیروزی خود استفاده کرده است.

۱- ساختار پژوهش:

هدف این پژوهش بررسی کارکرد نهاد وزارت در عصر سلطان حسین بایقرا و تحولاتی است که این نهاد به خود دیده است. بنابر این محدوده ی زمانی پژوهش از رمضان ۸۷۳ تا ذوالحجه ۹۱۱ هجری قمری، ایام زمامداری سلطان حسین بایقرا است.

این تحقیق شامل چهار فصل می باشد؛ در فصل اول علاوه بر مروری بر منابع دوره ی تیموریان، درباره ی تأسیس سلسله ی تیموریان و حوادث ایام تیمور و جانشینانش تا زمامداری سلطان حسین بایقرا سخن به میان آمده است. فصل دوم به اوضاع مذهبی، فرهنگی، سیاسی، اجتماعی و اقتصادی خراسان دوره ی تیموریان پرداخته است. فصل سوم در خصوص واژه وزارت، وزارت از آغاز تا عصر سلطان حسین بایقرا، و سرانجام فصل آخر زندگی نامه ی وزرا را در بر می گیرد. در این پایان نامه روش ارجاع دهی خود را از کتاب راهنمای ویرایش تألیف دکتر غلام حسین غلامحسین زاده اخذ نموده ام.

۲- اهمیت پژوهش:

اهمیت این پژوهش در بررسی و دریافت نکات مهم است که نهاد وزارت چه نقشی در پیشرفت و یا عدم پیشرفت جامعه آن عصر داشته و چه عواملی (ثابت یا متغیر) در آن تأثیر بسزایی داشته اند. در واقع نهاد وزارت باعث چه تغییر و تحولاتی در ساختار حکومت گردیده و همچنین وزراء چه اقدامات اساسی انجام داده اند و برای انجام آن با چه مشکلات و چالش هایی مواجه شده اند؟

۳- سؤالات پژوهش:

سؤال اصلی:

نهاد وزارت در عصر سلطان حسین بایقرا چه تحولاتی را تجربه کرده است؟

سؤال فرعی:

- ۱- علل قتل وزیران در این دوره چه بوده است؟
- ۲- روابط وزرا با سلطان حسین بایقرا چگونه بوده است؟
- ۳- علت ناکام ماندن اقدامات وزراء در عرصه های مختلف فرهنگی، سیاسی، اجتماعی و اقتصادی چه بوده است؟
- ۴- چرا وزراء دوره ی سلطان حسین بایقرا زود به زود عزل و نصب می شدند؟

۴- فرضیه های پژوهش:

فرضیه ی اصلی:

در عصر تیموری نهاد وزارت رو به ضعف گذاشت و از کارآمدی لازم در عرصه ی تحولات سیاسی - اجتماعی برخوردار نبود.

فرضیه های فرعی:

- ۱- غرور، مال اندوزی، بی تجربگی و سعایت و حسادت دشمنان از عوامل عمده ی قتل وزیران در این دوره بوده است.
- ۲- کشمکش های سیاسی، رقابت، قدرت و دسیسه های رجال دولتی علیه یکدیگر از عوامل ناکامی اقدامات وزرا در عرصه های مختلف بوده است.
- ۳- فساد مالی، بی اعتمادی و ترس از قدرت سلطان و دسیسه های مخالفان از عوامل عزل زود هنگام وزرای دوره ی سلطان حسین بایقرا بوده است.

۵- پیشینه ی تحقیق:

با تتبعی که از طریق اینترنت و منابع کتابخانه ای انجام گرفت، در زمینه ی موضوع مورد پژوهش تحقیق مشخصی صورت نگرفته تنها یک مورد با عنوان وزارت در عهد تیموری نوشته حجت اله اسفندیاری انجام گرفته است.

درباره ی وزارت در عصر سلطان حسین بایقرا کار تحقیقاتی بسیار کمی صورت گرفته و حتی منابع مستقلی در این زمینه به ندرت پیدا می شود، از این رو ضرورت دارد که پژوهش مستقل و علمی در این زمینه صورت پذیرد که باعث شناخت هر چه بیشتر ما نسبت

به این امر گردد و هدف پی بردن به زوایای نامعلوم و نامشخص منصب وزارت در این دوره و پاسخ به سؤالاتی است که در این زمینه مطرح می گردد و همچنین معرفت بیشتر نسبت به آن.

۶- روش تحقیق:

روش تحقیق در این پژوهش روش تحقیق تاریخی و به شیوه ی کتابخانه ای و شیوه ی تحلیل مبتنی بر رویکرد ترکیبی «توصیفی،تحلیلی» است. روش گردآوری اطلاعات از طریق فیش برداری از منابع معتبر تاریخی و نیز پژوهش های جدید و تجزیه و تحلیل اطلاعات حاصله بر اساس سؤالات پژوهش و استنتاج عقلی از آنهاست.

مروری بر منابع

هر پژوهش تاریخی مستلزم شناخت و بررسی منابع و مآخذ مربوط به آن می باشد؛ از این رو مروری هر چند اجمالی بر منابع مرتبط با موضوع این پژوهش ضروری است. دوران حکومت تیموریان در ایران (۷۷۱ - ۹۱۱ ق/ ۱۳۷۰ - ۱۵۰۵ م) مصادف است با اوج واقعه نگاری و تاریخ نویسی. کتاب های فراوانی در زمینه ی تاریخ های عمومی، محلی، رساله های اختصاصی در زمینه ی زندگی نامه افراد نوشته شده است. از جمله ویژگی تاریخ نگاری در این عصر، حکومت محوری آثار و تألیف ها است؛ به دلیل اینکه نویسندگان یا شغل دیوانی داشته و یا از توجه حکومت برخوردار بوده است و آنچه می نویسند به صورت مستقیم به شخص سلطان، خانواده و نزدیکان او بر می گردد. پرداختن به جزئیات رویدادهای سیاسی و نظامی و شروع جنگ ها و اردو کشی ها نیز در منابع اهمیت بیشتری پیدا کرده است که البته این مسئله (پرداختن به جزئیات) پژوهشگران را دچار سردرگمی می کند و آنچه در این میان مورد توجه قرار نمی گیرد زندگی افراد است که در متن جریانهای سیاسی و نظامی قرار نمی گیرند. نکته ی دیگر؛ غلبه ی جنبه ی ادبی این منابع بر جنبه ی تاریخی آن است که این ویژگی از نقاط ضعف نویسندگان آن دوره محسوب می گردد؛ زیرا نداشتن شهامت، صراحت تاریخی را پنهان نگه می دارد، البته مطرح نمودن این موضوع باعث نمی شود این مسئله را فراموش کرد که در آن زمان برخی از شاهان تیموری به نوشتن تاریخ زندگی شان علاقه داشتند و تحت عنوان تزک به انجام این امر مبادرت می کردند.

از جمله منابع بسیار مهم را که می توان نام برد؛ آثار الوزرا، دستور الوزرا، تذکره الشعراء، مطلع السعدین و مجمع البحرین سمرقندی، دو اثر بزرگ میر خواند و خواند میر به نام تاریخ روضه الصفا و حبیب السیر، تاریخ معین الدین محمد زمچی اسفزاری به نام روضات الجنات و

در ادامه چند مورد از این منابع را بررسی می کنیم:

۱. مطلع سعدین و مجمع بحرین؛

اثر کمال الدین عبد الرزاق سمرقندی. این کتاب درباره ی حوادث تاریخی سال های میان پادشاهی ابوسعید بهادر، (۷۳۶ق / ۱۳۳۶ م) آخرین ایلخان بزرگ مغول و ابوسعید تیموری (۸۷۳ ق / ۱۴۶۹م) نوشته شده است. کتاب مذکور هم دوران حکومت ابوسعید تیموری را ذکر می کند و هم رویدادهای سال های ۸۷۴ - ۸۷۵ ق / ۱۴۷۰ - ۱۴۷۱ م را (سال های به سلطنت رسیدن سلطان حسین بایقرا).

از جمله نکات حائز اهمیت در این کتاب یکی این است که وی بر خلاف منابع دیگر به علت وابستگی به دربار ابوسعید، در موفقیت های اولیه ی سلطان حسین بایقرا اغراق نمی کند و دوم اینکه در خصوص اقدامات وزرا نیز مواردی را مطرح نموده است.

۲. روضة الصفا فی سیرت الأنبیا؛

تألیف محمد بن خاوند شاه معروف به میر خواند. وی مورد توجه خاص امیر علیشیر نوایی قرار گرفت و آن را به نام امیر علیشیر نوایی تألیف کرد. محتوای آن برای آگاهی از رویدادهای عصر تیموری به ویژه در خصوص اقدامات وزرا ، اوصاف و خصوصیات آنها دارای ارزش زیادی است.

۳. حیب السیر فی اخبار افراد البشر؛

تألیف غیاث الدین بن همام الدین معروف به خواند میر. دلیل اهمیت آن به خاطر نوشتن مطالبی در خصوص زندگی وزرا، خصوصیات و صفات اخلاقی و شرح برخی از اقدامات آنها در این برهه از تاریخ است.

۴. روضات الجنات فی اوصاف مدینة هرات؛ اثر معین الدین زمجی اسفزاری؛

ایشان کتاب خود را به سلطان حسین بایقرا تقدیم نمود و در آن رویداد های شهر هرات را تا سال ۸۷۵ ه / ۱۴۷۰ م ذکر نموده است. از نکات مثبت این کتاب که باعث شده از ارزش تاریخی ویژه ای برخوردار شود این است که وی رویدادهای شهر هرات را به چشم خود دیده و با بسیاری از وقایع آن درگیر بوده است و مطالب تاریخی مربوط به زمان ابوسعید و

اوایل زمامداری سلطان حسین بایقرا از جمله تجربه های تاریخی است که خود او کسب نموده است؛ بدین ترتیب وزرا را از نزدیک دیده و اقدامات آنها را ثبت نموده است. نکته ی منفی این اثر جانبداری بسیار زیاد او از شخص سلطان حسین بایقرا است.

۵. بدایع الوقایع؛

اثر زین الدین محمود واصفی هروی. در حقیقت تذکره ای تاریخی - ادبی است و در آن اطلاعات با ارزشی درباره ی وقایع همزمانش در ماوراء النهر در خلال نیمه ی اول سده ی دهم هجری قمری ارائه می کند. این کتاب تصویری است از شیوه ی زندگی و آداب و رسوم مردم قسمتی از ایران سده ی دهم و گزارش های قابل توجهی از احوال فاضلان و شاعران و دیگر نام آوران آن روزگار ارائه می دهد. از جمله نکات حائز اهمیت از جنبه ی مسأله ی وزارت در این کتاب بیان نمودن مطالبی در خصوص صفات اخلاقی، رفتاری و اقدامات امیر علی شیر نوایی در این برهه از زمان است.

۶ آثار الوزرا؛

اثر سیف الدین حاجی بن نظام عقیلی. مطالب آن کاملاً تاریخی و سرگذشت نامه ای از وزیران دوره ی اسلامی است. اهمیت این کتاب در این نکته است که مؤلف از منشیان علاقه مند به خواجه قوام الدین نظام الملک خوفاً از وزرای دوره ی سلطان حسین بایقرا است و فصلی را به شرح حال او اختصاص داده است. مطالب این کتاب به روشن شدن نکته های مهمی درباره ی شخصیت و اقدامات این وزیر کمک می کند.

آثار الوزرا دارای دو بخش است: بخش اول در ذکر آثار و اخبار وزرای سابق است و شامل ۱۲ باب است: وزرای خلفا و پادشاهان گذشته: وزرای خلفای راشدین، وزرای بنی امیه، وزرای بنی عباس، وزرای آل سامان، وزرای غزنویان، وزرای آل بویه، وزرای سلجوقیان، وزرای خوارزمشاهیان، وزرای چنگیز خان و اولاد و احفاد او، وزرای آل مظفر و پادشاهان غور، وزرای امیر تیمور گورکانی و فرزندان وی. بخش دوم در ذکر آثار و اوضاع خواجه قوام الدین است.

۷. تذكرة الشعراء؛

تألیف دولتشاه بن علاء الدوله سمرقندی است. که وی در خدمت سلطان حسین بایقرا و امیر علیشیر نوایی وزیر بود. ایشان مردی فاضل و نویسنده ای زبردست که در حدود سال ۸۹۲ هجری قمری شرح احوال بیش از صد نفر از شعرای فارسی زبان را در این کتاب به رشته ی تحریر درآورده است و در لابلای آن به خدمات برخی از وزرا اشاره نموده است. از این اثر در بررسی مناسبات برخی از این شاعران با وزرای معاصر خود و از حیث جنبه های فرهنگی نکاتی را می توان مورد بهره برداری قرار داد.

فصل اوّل

مروری بر چگونگی

تأسیس دولت تیموریان تا

عهد سلطان حسین بایقرا